

תקציר – מעיין הלל

עבודה זאת בוחנת את הטרנספורמציה התרבותית שהתחוללה בחברה הערבית-הפלסטינית בתקופת השלטון הבריטי, תוך התמקדות בעיר חיפה כמקרה בוחן. המחקר מתרכז בתמורות שחלו בתרבות הפנאי והבילוי ומבקש לברר את הגורמים, המאפיינים וההשלכות של תהליכי השינוי הללו על חברה זו. 'פנאי' משמש כאן כקטגוריה לניתוח היסטורי של תהליכים שהתחוללו בחברה הערבית-הפלסטינית באותן שנים. התמקדות בשדה זה מזמנת הסתכלות מחודשת ומורכבת על ההיסטוריה של החברה הפלסטינית, הודות להכללתם של קהלים שלעתיים נוטים להתעלם מהם, ובחינת נתח משמעותי משגרת היומיום שלהם והדרכים בהן הם בחרו לנצלה. חקר הפנאי משמש כזכוכית מגדלת לבחינת תהליכי עומק שעברו על החברה באותה עת, בהם תהליכי מודרניזציה, עיור, הגירה מואצת, התגבשות זהות לאומית, מאבק פוליטי-לאומי, כניסת חידושים טכנולוגיים ושינויים חברתיים נוספים. התבוננות מזווית זו מאירה באור חדש תהליכים היסטוריים מוכרים ומאפשרת לנו לבדוק כיצד הם התגלמו הלכה למעשה בפרקטיקות יומיומיות של חלקים נרחבים באוכלוסייה.

חיפה המנדטורית מייצגת מקרה ייחודי מבחינת מגוון השינויים שפקדו אותה בתקופה הנחקרת והיקפם. תוך זמן קצר חוותה העיר תהליכים כלכליים, חברתיים, מרחביים ודמוגרפיים מואצים. היא הפכה מעיירה קטנה וחסרת חשיבות אזורית בשלהי המאה התשע-עשרה למטרופולין תעשייתי, מוקד פעילות כלכלי ותעסוקתי, צומת דרכים אזורי וכן מרכז אדמיניסטרטיבי, שלטוני וצבאי בריטי. הודות לפוטנציאל שהיה גלום במיקומה – נגישותה הנוחה דרך הים, האוויר והיבשה, מערכת מסילות הברזל שהתרכזה בה, ובעיקר קרבתה לתעלת סואץ – הפכה חיפה לנדבך מרכזי בתכניות הפיתוח של השלטון הבריטי בפלסטין. מיזמים אימפריאליים, התרחבות ענפי התעשייה והמסחר וחיזוק התשתיות הכלכליות הפכו אותה למוקד משיכה לאלפי מהגרים יהודים וערבים, שביקשו להתיישב בעיר העתידי המתפתחת במהירות. מגמת הגידול הדמוגרפי החלה אמנם כבר במאה התשע-עשרה, אך היה זה במהלך תקופת המנדט שחיפה הפכה גן עדן של תעסוקה ותפסה את המקום הראשון בין ערי הארץ בשיעור גידול האוכלוסייה. בשנת 1918 היו בחיפה כ-22,000 תושבים, ועד 1947 גדל מספרם לכ-130,000 נפש. גידול זה שינה באופן דרמטי הן את שטח הפיזי של העיר והן את הרכבה העדתי. מוסלמים ונוצרים מכל הזרמים, יהודים אשכנזים וספרדים, מהגרים כפריים מחלקי הארץ השונים, סורים, לבנונים, ירדנים, מצרים, סודאנים, ואירופאים

(גרמנים, בריטים, איטלקים) חלקו מרחב גיאוגרפי משותף ושיוו לעיר אופי קוסמופוליטי. במרחבים הציבוריים המתרחבים נוצרה מציאות חיים חדשה, מודרנית ודינמית יותר מבעבר.

התרחבות השטח העירוני, ההגירה המואצת, כניסת חידושים טכנולוגיים והתחזקות המסחר והכלכלה הזינו תהליכי שינוי תרבותיים והולידו דפוסים חדשים של ייצור וצריכה תרבותית. חיפה, שהיצע אפשרויות הבילוי והפנאי בה קודם לתקופת המנדט היה מוגבל, הייתה עדה עתה להתרחבות עצומה בתחום זה. בעיר הופיעו מוצרי תרבות, מוסדות בילוי ציבוריים ואתרי בידור מסחריים שלא ניתן היה לדמיין אותם דור קודם לכן ושהיו עתה זמינים לקבוצות חברתיות שונות בעיר. צורות מגוונות של פנאי ובילוי שגשגו בחלקים שונים של העיר: בתי קפה, ברים, מסעדות, מועדוני לילה, מלונות, אולמות ראינוע וקולנוע, להקות ומופעי תיאטרון, אגודות תרבות ומועדונים, נבחרות ומתקני ספורט, חופי רחצה מסודרים, מגרשי משחקים, גנים ופארקים עירוניים, עיתונות, ספריות ציבוריות וכן טכנולוגיות בידור חדשות כגון הרדיו והגרמפון. צורות פנאי אלה הולידו פרקטיקות עירוניות חדשות. יזמים בעלי הון ראו בפנאי מקור לרווח והשקיעו כספים בפתיחת מקומות בילוי חדשים, שנסמכו על טכנולוגיות מתקדמות. תושבי העיר הפכו ללקוחות של מגוון עסקים בתחום הפנאי, ובתי עסק שהציעו בידור מסחרי הפכו בהדרגה לגורם חשוב בתשתית הכלכלית של העיר. פיתוח תשתיות העצים את כוחה של התחבורה כגורם תומך חיוני בשירותי הפנאי, לא רק לאוכלוסיית העיר אלא גם לסביבתה. הממשלה והעירייה שיחקו גם הן תפקיד חשוב בזירה זו: באמצעות חוקים, צנזורה, מדיניות של רישוי ויצירת מרחבי פעילות חדשים הן גיבשו מסגרות שהסדירו, פיקחו והשפיעו על דפוסים ותבניות של בילוי. בצד הצמיחה המהירה של תעשיית הבידור המסחרית, צורות של פנאי מסורתי המשיכו להוות חלק חשוב מהחיים התרבותיים של החברה הערבית בחיפה, הן במרחבים הפרטיים והן בציבוריים. צורות תרבותיות עממיות או מסורתיות היו מושרשות דיין לשרוד את השינויים העירוניים הדרמטיים שהתחוללו באותה עת והן השתמרו, או הותאמו להלכי רוח חדשים.

לצד הגורמים החיצוניים, גם לגורמים פנימיים היה תפקיד חשוב בהנעת התמורות הללו. ניתן לסווגם לשתי קטגוריות, על פי מוטיבציות אישיות ולאומית. המוטיבציה האישית שיקפה מניעים של טעם אישי ויכולות כלכליות בצד נטיה לאמץ אורח חיים מודרני על ידי יחידים. היו תחומי בילוי שנתפסו כתו היכר של מודרניות, ואנשים ממעמדות שונים ביקשו לבטא את המודרניות שלהם, בין היתר, באמצעות אימוץ התבניות הללו. השאיפה להיתפס כמודרניים, הן בעיני עצמם והן בעיני החברה, באה אפוא לידי ביטוי בפרקטיקות יומיומיות של בביקור באתרי בילוי מסחריים. מגמה זאת אפיינה לא רק את האליטה ומעמד הביניים, אלא גם קבוצות חברתיות נוספות שהצטרפו עתה

אל ציבור צרכני הפנאי והבילוי בעיר, כגון נשים, ילדים, פועלים וכפריים. במהלך התקופה הנדונה עיסוק בפנאי נהיה להיבט מרכזי בחיי היומיום של ציבור הטרונגי. כניסתן של קבוצות חברתיות חדשות אל המרחב הציבורי, שהיה בעבר נחלתה של קבוצה מצומצמת, הפכה אותו למגוון ודמוקרטי יותר. שינויים אלה עוררו מתחים וחרדות חברתיות בשל השתנות יחסי הכוח המגדריים, הבין-דוריים והעדתיים, שיחד סימנו את התרופפות הסדר המסורתי המוכר. המתחים הללו השתקפו בשיח ציבורי שביטא את ניסיונות החברה להסביר לעצמה, לעכל ולהתמודד עם השינויים המהירים שאיימו על יציבותה. המוטיבציה מהסוג השני שעיצבה את התמורות התרבותיות הייתה קשורה למצב הפוליטי-לאומי. הצורך להתמודד עם איום הציונות החיש פעולות פוליטיות וציבוריות שמצדן הובילו לתחייה תרבותית. במסגרת תהליך זה, אתרי פנאי ובילוי שימשו מרחב חיוני לכינון תרבות פלסטינית מקומית ונתנו תוקף לזהות הקהילה הלאומית. סוכני שינוי נקטו מאמץ מודע לייצר רפרטואר תרבותי מקומי המזוהה עם יעדיה של החברה הפלסטינית. הפעילות לקידום עולם תוכן לאומי-פלסטיני שאבה תכנים מן המסורת והפולקלור הערבי לצד המצאות וחדושים מודרניים. תרבות הפנאי והבילוי, על הפופולאריות הגוברת שלה, הסתמנה כזירה מתאימה להפצה של מסרים לאומיים שתורגמו למוצרי תרבות קליטים לאנשים מן השורה. היווצרותה של תרבות לאומית לא הוגבלה, אם כן, לספירה האינטלקטואלית ולשכבה דקה של משכילים, אלא הקיפה, דרך זירות הפנאי, גם שכבות עממיות.

התפתחות החיים התרבותיים בחיפה המנדטורית הייתה קשורה קשר אמיץ גם לזיקות שקיימה העיר עם אחיותיה במזרח התיכון, בייחוד במצרים ובלבנון. התמורות שהתחוללו בערי מטרופולין גדולות באזור היו בעיני החברה הערבית בחיפה, כמו זו שבפלסטין כולה, מופת של קדמה. חיפה הייתה צרכנית פריפריאלית של יזמות היצירה בערים אלה ואימצה אל האיננוטר התרבותי שלה מוצרים, דפוסים ורעיונות בהשראתן. זאת לא הייתה פריפריאליות פאסיבית הנשלטת מבחוץ: האקלים הפוליטי שבו פעלה החברה הפלסטינית יצר מודעות מקומית גבוהה לצורך בתחייה תרבותית ועודד פעילות תרבותית בעיר ויוזמות דינאמיות לשיתופי פעולה אזוריים. ייבוא מכוון של מוצרים תרבותיים מן הסביבה המזרח תיכונית נועד לתמרץ את מלאכת הבנייה של תרבות לאומית. חיפה תפקדה אפוא 'כפריפריה אקטיבית', שהנהגתה הציבורית חתרה באופן מודע ליצירת רפרטואר תרבותי מקומי. לשם כך היא השתמשה בכל האמצעים שעמדו לרשותה, שאחד החשובים בהם היו קשריה הוותיקים עם הארצות השכנות. קשרים אלה הכשירו את הקרקע לצמיחתה כמרכז תרבות אזורי בצפון פלסטין והציבו אותה כאחת משתי הערים הפעילות בפלסטין בתחום התרבותי, לצד יפו. חיפה מילאה תפקיד חשוב בפיתוח התרבות הפלסטינית בכללה ותרמה

תרומה איכותית למאמצים הבין-עירוניים המשותפים לגיבוש מוסדות של תרבות לאומית. היא גם תפקדה כחוליה מקשרת בין העולם שמחוץ לפלסטין לבין הסביבה הכפרית בצפון הארץ. מחד גיסא, היא ינקה השראה תרבותית משכנותיה במזרח התיכון; מאידך גיסא, היא תפקדה כמרכז הפצה של טכנולוגיה מודרנית ושל תבניות פנאי חדשות לעבר החברה הכפרית.

גורם נוסף שעיצב את הטרנספורמציה התרבותית של החברה הערבית-פלסטינית בחיפה היה האינטראקציות היומיומיות בינה לבין הקהילות היהודית והבריטית בעיר. לצד חיזוק הלאומיות הפלסטינית, תפקדה תרבות הפנאי גם כמרחב ניטרלי-יחסית למפגשים בלתי אמצעיים בין ערבים ליהודים. המסגרת המרחבית המשותפת ומרכזיותה של תרבות הפנאי העירונית זימנו מפגשים בין 'אנשים מהשורה' במקומות הבילוי שהיו מפוזרים בחלקיה השונים של העיר. יהודים וערבים נעו לאורך התקופה במרחבי הבילוי אלה של אלה, כחלק מהשגרה היומיומית שטשטשה במרבית הזמן את היריבות הפוליטית בניהם. גם אנשים שהיו מחויבים למאבק הלאומי הגיעו לבלות לצד בני הקהילה היריבה באתרי הפנאי המסחריים שהתאפיינו באווירה ניטרלית, נינוחה ובלתי פורמלית, דבר שתורם לאווירה של סובלנות במקומות האלה. הייתה זאת מציאות מורכבת, שהתבטאה מצד אחד במפגשים יזומים או (לעתים קרובות יותר) אקראיים בין תושבים משלוש הקהילות, ומצד אחר בחלחול המתח הפוליטי לזירות בילוי ופנאי. מאמצע שנות השלושים, המתח הלאומי עלה מדרגה בעוצמתו ובהיקפו והוביל להעמקת קווי החיץ בין הקהילות. ובכל זאת, ברמת חי היומיום ההפרדה ביניהן נותרה חלקית. מקומות הבילוי המסחריים, שהיו את מרכז הכובד של חי התרבות בעיר וסיפקו לתושבים את רוב האפשרויות בתחום הפנאי, המשיכו לתפקד כמסגרות משותפות לכלל האוכלוסייה. במקומות אלה נפרמו המחיצות שהוקמו בזירות אחרות, גם אם לזמן קצוב בלבד. החיכוך היומיומי הזה חשף את הקהילה הערבית-פלסטינית בעיר לנורמות חברתיות ותרבותיות שונות ואפשר לה לחקות, לאמץ ולהטמיע דפוסים חדשים של פנאי ובילוי, על אף ההתנגדות של חלקים ממנה לציונות ולשלטון הקולוניאלי. שתי הנטיות הללו – כוח המשיכה של הדפוסים החדשים, והרתיעה מפני הגורמים הזרים שהביאו אותם – התקיימו בעת ובעונה אחת הן ברמת הפרט והן ברמת הקולקטיב. מצד אחד ניכרה מגמה שהתבטאה בסקרנות, כמיהה, למידה ואימוץ; ומהצד האחר בלטו תחרות, דחייה ורצון להסתגרות והיבדלות. שתי המגמות הללו תרמו רבות לעיצוב התמורות התרבותיות שחוותה החברה הערבית-פלסטינית במהלך תקופת המנדט.